

бутунлай бузилиб кетган. Маҳаллий ёзма манбаларда ҳам, бу ҳудудлардаги йўлларни ўрганиб чиққан рус харбийлари асарларида ҳам бу сардоба ҳақида маълумот учрамайди. Бу эҳтимол, XVI-

XVIII асрларда анча кенг фойдаланилган мазкур йўналиш XIX-XX аср бошларида ўз аҳамиятини йўқотиб, Жом орқали ўтувчи йўлнинг аҳамияти ошиб бориши билан изоҳланиши мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Немцева Н.П. Караванными дорогами голодной степи // Вехи времен. Рассказы о памятниках истории и культуры Узбекистана. – Ташкент, 1989, – С. 42-44
2. Массон М.Е. Проблема изучения цистерн-сардоба. – Ташкент, 1935. – С. 26-27
3. Мавлонов У.М. Позднесредневековые транзитные дороги Кашкадарьинского оазиса // Культурное наследие Средней Азии. – Ташкент, 2002. – С. 156.
4. Яворский И.Л. Путешествие русского посольства по Афганистану и Бухарскому ханству в 1878-1879 годах. Т. 2. – СПб.,
5. Авский. Сардоба Абдуллахана // Журн. Разведчик, 1893. – № 120. – С. 82-83.
6. Еврейнов. Рекогносцировка пути через Джамский перевал на гузар и на Карши 1887 г. Генерального Штаба полковника Еврейнова // СМА. – СПб.: Военная типография, 1888. Вып. XXXVI. – С. 115, 118.
7. Маев Н. Очерки Гиссарского края // Материалы для статистики Туркестанского края. Ежегодник. – СПб., 1879. Вып. V. – С. 144-145.
8. Мавлонов Ў., Аминов Б. Мир Иззатулло ва унинг Ўрта Осиёга саёҳати // Жамият ва бошқарув. – Тошкент, 2006. – № 4. – Б. 20-22.
9. Арандеренко Г.А. Цистерны в Каршинской степи // Досуги в Туркестане. – СПб., 1883. – С. 248.
10. Вамбери А. Путешествие по Средней Азии / Перевод с немецкого с примечаниями В.А. Ромодина. – СПб., 2005. – С. 190.

ЎРТА ОСИЁ ГЕОГРАФИК ТАДҚИҚОТЛАР ТАРИХИ (1939-1945 ЙИЛЛАР)

Толибов Нурбек Абдиганпорович,

Шаҳрисабз педагогика институти Тарих кафедраси ўқитувчиси

UDK: 94(575.1)

<https://orcid.org/0009-0005-2566-887X>

Аннотация: Мақолада 1939-1945 йилларида олиб борилган географик изланишларнинг илмий ва амалий аҳамияти ҳамда географик тадқиқотларнинг кенг қамровли эканлигидан келиб чиқиб, табиий география, гидрология, картография, шунингдек геология фанлари доирасида олиб борилган илмий изланишларнинг тарихи ёритилган.

Калит сўзлар: Тошкент Давлат университети(САГУ), СССР Фанлар Академияси, СССР ФА СОПСи, Жануби-Шарқий Қизилқум, Манғишлок ярим

ороли, Устюрт платоси, Н.Л. Корженевский, Р.С. Лобач, О.Ю. Пославская тадқиқотлари.

Аннотация: В статье описано научное и практическое значение географических исследований, проведенных в 1939-1945 гг., а также комплексность географических исследований, а также история научных исследований, проводимых в области естественной географии, гидрологии, картографии и геологии.

Ключевые слова: Ташкентский государственный университет (САГУ),

Академия наук СССР, ФА СОПС СССР, Юго-Восточный Кызылкум, полуостров Мангышлок, плато Устюрт, Н.Л. Корженевский, Р.С. Лобач, О.Ю. Пославская учёба.

Abstract: The article describes the scientific and practical importance of geographical research conducted in 1939-1945, as well as the comprehensiveness of geographical research, and the history of scientific research conducted in the fields of natural geography, hydrology, cartography, and geology.

Key words: Tashkent State University (SAGU), Academy of Sciences of the USSR, FA SOPS of the USSR, South-East Kyzylqum, Mangishloq Peninsula, Ustyurt Plateau, N.L. Korzhenevsky, R.S. Lobach, O. Yu. Poslavskaya studies.

География соҳаси узок даврдан бери инсонларнинг табиий ресурслардан оқилона фойдаланиши ҳамда жамиятнинг табиатга муносабатини оптималлаштириш муаммоларини ҳал этишнинг назарий ва амалий масалалари билан шуғулланиб келди. 1939-1945 йиллар мобайнида географик тадқиқот ишларнинг амалий йўналиши янада аниқлашди ва бевосита мудофаа манфаатларига қаратилди. Айнан шу нуқтаи назардан ҳам шу йиллардаги географик тадқиқотлар тарихини ўрганиш долзарб масалалардан ҳисобланади.

Уруш йилларида Ўрта Осиёнинг бой табиий географиясини ўрганиш ва илмий асосда тадқиқ этиш ишига кўплаб таниқли олимлар ўз ҳиссаларини қўшиб келдилар. Жумладан, В.А. Жоржио раҳбарлигида «Ўрта Осиёдаги синоптик жараёнлар» номли капитал монография яратилди. Шунингдек, В.А. Бугаевнинг «Ўрта Осиё иқлимини ҳосил қилувчи метеорологик омиллар» (1943), «Ўрта Осиё ва Қозоғистон иқлими» (1945) асарлари босилиб чикди. В.А. Бугаев билан Б.А. Жоржионинг Ўрта Осиё ва унга туташ ҳудудлар (Ўрта Шарқ ва Ҳиндистон) синоптик метеорологияси ва иқлимига оид оригинал тадқиқотлари халқаро аҳамият касб этди.

Уруш йилларининг эҳтиёжлари геологик ва географик тадқиқотлар мавзуларини амалий мақсадларга мослаштириш ва янада жонлантиришни тақозо этди. Республикамиз Фанлар академияси институтлари олиб борган илмий тадқиқотлар натижасида фойдали қазилма конлар, ирригатсия иншоотлари бунёд қилиб, қишлоқ хўжалиги ва саноатни ривожланишига имконият яратдилар. Ушбу йилларда ўлкамиз табиатини тупроқ-географик, биогеографик ва комплекс ландшафт-географик йўналишларда ўрганиш давом этди. Ўз навбатида, ўлканинг текислик қисмида яйлов ресурсларини аниқлаш, баҳолаш, картага тушириш, ер ости минерал бойликларини излаш юзасидан жуда катта тадқиқот ишлари олиб борилди. Бунда бир қатор натижаларга эришилди.

Университетнинг Н.Л. Корженевский ва Н.Г. Маллицкий каби етакчи географлари Ўрта Осиё айрим районларининг табиий географик тасвирини ёзишдан ташқари гидрологик-гляциологик тадқиқотларини ҳам давом эттирдилар. Ёш олимлардан О.Ю. Пославская, Н.Д. Долимов, Л. Васильева ва бошқалар регионал географик ва геоморфологик мавзулар устида ишладилар[1].

1941 йил Н.Л. Корженевскийнинг Ўрта Осиё табиий географиясига оид китоби босилиб чикди. Бу китобда автор XX асрнинг 40-йилларигача ўтказган кўп йиллик географик тадқиқотларига маълум даражада яқун ясайди. Н.Л. Корженевский мазкур йилларда Ўрта Осиё картографияси тарихи борасида ҳам қатор илмий ишларини чоп эттирди. Олим Фанлар академияси Ўзбекистон филиалининг картографик бюросида сақланган Ўрта Осиё ҳудудлари акс эттирилган эски 12 та картани топиб ўрганди[2]. Кейинроқ ҳам олим бу борадаги ишларини яна давом эттириб, XVIII асрда Ўрта Осиёнинг картографик ва географик тарихи бўйича қимматли маълумотлар жамланган мақоласини — Фанлар академияси ахбортномасида эълон қилдирди[3].

Уруш йилларида САГУ географлари ҳам муҳим тадқиқотлар ўтказдилар. Географлар сафига Москва олимларидан М.Г. Кадек, В.М. Четиркин, Г.Н. Черданцев, А.Н. Ракитников келиб қўшилдилар.

Комплекс табиий-географик районлаштириш — табиий географиянинг энг муҳим биринчи даражали муаммоларидан бири ҳисобланади. Табиий-географик районлаштиришнинг илмий жиҳатдан пухта асосланган принципи, услуби ва таксономик бирлиги (схемаси) фақат илмий аҳамиятга эга бўлишдан ташқари халқ хўжалигининг турли соҳалари учун ҳам амалий аҳамиятга эгадир. Чунки табиий бойликлардан оқилона фойдаланиш, уларни муҳофаза қилиб, ўзгартириш, халқ хўжалигини интенсив ривожлантириш, халқ хўжалик тармоқларини ихтисослаштириш энг аввало ҳудуд табиати ичидаги тафовутларни ҳар томонлама ва илмий жиҳатдан пухта билишни тақозо этади. Зеро географияда районлаштириш – табиатда объектив мавжуд бўлган ҳудудий табиий географик бирликларни аниқлаш, ажратиш ва чегаралаш жараёни ҳисобланиб, табиий географик районлаштиришнинг асосий вазифаси ҳудудни ўхшаш ва фарқ қилувчи белгиларига қараб, уларни мустақил қисмларга бўлишдан иборатдир. 1943 йилга келиб Ўрта Осиёнинг экологик тамойиллар асосида мажмуали географик районлаштириш концепцияси ва схемаси яратилди.

В.М. Четиркин 1943 йил Ўрта Осиёни географик таърифлаш ва районлаштиришга бағишланган “Турон фацияси” номли асарини ёзиб тугатди. В.М. Четиркиннинг асарида ўлка табиатига оид тўпланган жуда катта экологик ва географик тарихий илмий меросни чуқур назарий таҳлил қилиш ва умумлаштириш асосида Ўрта Осиёнинг ҳақиқий районлаштириш наъмунасини яратди. В.М. Четиркин монографиясининг биринчи қисмида 1880-1940 йиллар давомида ўлкани табиий

районлаштиришга оид яратилган барча асарларни чуқур танқидий таҳлил қилди. Олим асарнинг иккинчи қисмида А.А. Григорьевнинг табиий географик жараён ҳақидаги таълимотига ҳамда Ўрта Осиё тадқиқотчиларининг илмий меросига таяниб, ҳудудларлар экологик режими ҳақидаги ғояни олға суради. Хуллас, В.М. Четиркиннинг бу асари ва уруш йиллари ёзган мақолалари Ўрта Осиё табиий географиясининг долзарб масалаларини тадқиқ қилишга қўшилган муносиб ҳисса бўлди[4]. В.М. Четиркиннинг Ўрта Осиё ҳақидаги регионал-ландшафтшунослик концепцияси ўз вақтида С.В. Калесник, Э.М. Мурзаев, Ю.Г. Саушкин, Н.А. Гвоздецкий ва Л.Н. Бабушкин[5] каби атоқли географлар томонидан юксак баҳоланди. Ландшафт ҳақидаги таълимот ривожланиб бориб, табиий географиядаги алоҳида илмий йўналишни ҳосил қилди. Ушбу йўналишда олиб борилган илмий изланишлар кейинчалик сон жиҳатидан ҳам, сифат жиҳатидан ҳам ўсди ва XX асрнинг иккинчи ярмига келиб, ландшафтшунослик деб ном олган янги фанга айланди. Ландшафтшунослик ҳам комплекс табиий географияда бўлгани каби умумий ландшафтшунослик ва регионал ландшафтшуносликка бўлинади. Умумий ландшафтшунослик Ернинг ландшафт сферасининг тузилиши, динамикаси, ривожланиши, мавжудлик фаолияти каби умумназарий масалалар билан шуғулланади.

Ўрта Осиё Давлат университетининг ўлка чўллариини ўрганиш юзасидан олиб борган тадқиқотлари орасида Жанубий Қизилқум ва Устюрт экспедициялари илмий натижаларининг аҳамияти жиҳатидан алоҳида ажралиб туради.

Устюрт комплекс экспедицияси 1944-1945 йиллар ЎзССР ФА билан ҳамкорликда уюштирилди. Бу экспедицияда географлар — Н.Л. Корженевский, Р.С. Лобач ва О.Ю. Пославская иштирок этдилар. Экспедиция натижалари икки катта асарда жамланди[6]. Экспедиция материалларида Жануби-Шарқий Қизилқумнинг чегаралари,

ландшафтлари ва географик ўрганилганлик даражаси баён қилинди. Қорақалпоқ Устюртининг табиатига кўра ҳақиқий чўл эканлиги, унинг шимолий чўллар билан жанубий чўллар ўртасида «оралик» ўрин тутиши, ландшафтларининг ниҳоятда мозаиклиги ҳақидаги хулосалар ўлка географиясига кўшилган муносиб ҳисса бўлди.

1944-1945 йиллар СССР ФА СОПС [7]и ва География институти ҳам Манғишлоқ ярим ороли билан Устюрт платосида комплекс экспедицион тадқиқотлар олиб борди. Экспедиция бу ҳудудларнинг рельефи ва тупроқ - ўсимлик ресурслари ҳақида айниқса қимматли маълумот тўплади.

Мазкур давр Ўрта Осиёнинг тоғли қисмида муҳим аҳамиятга эга бўлган хомашё турларни излаб топиш, ўсимлик ва сув ресурсларини ўрганиш долзарб масалалар эди. СССР ФА олимлари ва маҳаллий олимлар иштирокида темир рудаси базаси сифатида Чотқол, Қурама тизмалари, Мўғултоғ, Суренота ва Сангзор-Зомин районларидаги конлар батафсил текширилди. Бу даврда Қозоғистон ва Ўзбекистоннинг ер ости бойликлари айниқса катта ва истикболли эканлиги маълум бўлди. Ўзбекистоннинг темир рудаси, коксланувчи кўмир, флюс ва бинокорлик материалларга бойлиги аниқланди[8].

Ўзбекистон тоғларида ва тоғ олди минтақаларида ҳам кўмир захиралари мавжуд бўлиб, аҳолини, ишлаб чиқаришни энергияга бўлган эҳтиёжини маълум қисмини таъминлаб келган. 1940 йилда Оҳангарон водийсида Ўзбекистонда йирик кўмир кони ташкил топди ва кўмир саноатига асос солинди. Иккинчи жаҳон уруши даврида немис-фашист кўшинлари вақтинча Донбасс ва Москва атрофидаги кўмир конларини босиб олган пайтда Ангрен кўмир кони СССР ҳудудидаги мудофаа учун хизмат қилувчи заводларни ёқилғи билан таъминлашга катта ҳисса қўшди[9].

Уруш йиллари А.С. Уклонский ва В.И. Попов раҳбарлигидаги геология

кафедралари Ўзбекистоннинг ўз қора металлургиясини яратиш ташаббуси билан чиқиб темир рудаси ва магнетит конларини геохимиявий-минералогик жихатдан текширдилар. Бундан ташқари, металлургияда фойдаланиладиган кум, сланец, графит конлари ўрганилди.

Л.Н. Бабушкин — Ўзбекистоннинг, П.И. Колосков — Қозоғистоннинг об-ҳаво ва иқлим шароитини қишлоқ хўжалиги нуктаи назаридан баҳолаш билан шуғулландилар[10].

Тупроқлар географияси жихатидан Ўзбекистон ҳудудини табиий географик районлаштиришда унинг ҳудуди Турон провинциясининг бир қисми ҳисобланиб, табиий мажмуалари компонентларининг фарқи унинг текислик қисми билан тоғолди ва тоғларида яққол кўзга ташланади. Ўзбекистон тупроқларининг географик тарқалишини текислик провинциясида кенглик, тоғолди тоғ провинциясида баландлик минтақалари бўйича кўриб чиқиш мақсадга мувофиқдир[11]. Ўлка тупроқлари географиясини ўрганиш юзасидан ҳам муҳим тадқиқотлар олиб борилди (М.А. Глазовская, А.Н. Розанов, С.А. Кудрин, М.А. Орлов, У.У. Успанов, И.И. Синягин, Э.Н. Благовещенский, Н.В. Кимберг, Б.В. Горбунов, С.А. Шувалов, М.А. Панков ва б.) [12].

Хулоса. Ўрта Осиёда уруш йилларида амалга оширилган тадқиқотлар комплекс географик характери ва илмий ғоя ҳамда умумлашмаларга бойлиги жихатидан алоҳида ажралиб туради. Мазкур даврда илмий тадқиқот ишларининг амалий йўналиши янада аниқлашди ва бевосита мудофаа манфаатларига қаратилди. Ўрта Осиё табиатини ўрганиш ва табиий ресурсларини аниқлаш борасидаги тадқиқотлар жадал давом этди. Ушбу даврнинг эҳтиёжлари туфайли ўлканинг минерал ва ўсимлик бойликларини аниқлаш ҳамда баҳолашда муҳим ютуқлар қўлга киритилди. Шунингдек, бу паллада комплекс ва тармоқ географик экспедициялар уюштирилиб, соҳага доир

катта фактик маълумотлар тўпланди. Табиий географияда методологик аҳамияти муҳим деб ҳисобланган бир қатор тушунчаларга жумладан, табиий

географик комплекс, ландшафт, табиий географик компонент, ландшафт ҳосил қилувчи омиллар ва жараёнларга оид тушунчаларга аниқликлар киритилди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Раҳимбеков Р.У, Донцова З.Н. Ўрта Осиё табиатини географик ўрганиш тарихи. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1982. -Б.178.
2. Корженевский Н. О старинных картах, хранящихся в Узбекистанском филиале Академии Наук СССР // Известия Узбекистанского филиала Академии наук СССР. 1941, №3. – С. 67.
3. Корженевский Н.Л. К истории развития картографии и географических представлений о территории Средней Азии и Узбекистана в XVIII-XIX вв. // Известия АН СССР. Вып. 1. – Т., 1949. – С. 46-53.
4. Раҳимбеков Р.У, Донцова З.Н. Ўрта Осиё табиатини географик ўрганиш тарихи. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1982. -Б.181.
5. Мурзаев Э.М. Схема физико-географического районирования Средней Азии. // Известия АН РУз, серия география, 1953, № 6. Бабушкин Л.Н., Когай Н.А. Физико-географическое районирование Узбекистана. Труды ТашГУ, вып. 231. Ташкент, 1964. 118 с.
6. Коровин Е.П, Гранитов И.И. и др. Каракалпакский Устьюрт в перспективе его хозяйственного освоения. Тр. САГУ, нов. сер. том II. Биология, 1945.
7. Ишлаб чиқарувчи кучларни ўрганиш совети. (География соҳасини ўрганувчи махсус институтлардан бири)
8. Раҳимбеков Р.У, Донцова З.Н. Ўрта Осиё табиатини географик ўрганиш тарихи. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1982. -Б.178.
9. Бўриева М.Р, Тожиева З.Н, Зокиров С.С. Аҳоли географияси ва демография асослари. (ўқув қўлланма). –Тошкент, 2011. -Б.80.
10. Бабушкин Л.Н., Когай Н.А. Физико-географическое районирование Узбекистана. Труды ТашГУ, вып. 231. Ташкент, 1964. 118 с.
11. Ходжиматов А, Холмуродов Ш. Тупроқлар географияси. -Т.: «Фан ва технология», 2018, -Б.106-108.
12. Раҳимбеков Р.У, Донцова З.Н. Ўрта Осиё табиатини географик ўрганиш тарихи. – Тошкент: “Ўқитувчи”, 1982. -Б.181.

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASINING MARKAZIY OSIYO MAMLAKATLARI BILAN IQTISODIY HAMKORLIGI TARIXIDAN (QOZOG‘ISTON MISOLIDA)

Shukurov Sobir,

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Tarix kafedrası o‘qituvchisi

UDK: 94(575.1)

<https://orcid.org/0009-0005-1143-986X>

Annotatsiya: O‘zbekiston Respublikasi bilan Qozog‘iston Respublikasi o‘rtasida Mustaqillik yillaridan, ya’ni 1991- yildan bugungi kunga qadar tarixiy shaharlar, ma’daniy meros obyektlari, o‘zaro

baynalmilal tashkilotlar tashkil etilganligi va urf- odat, an’anaviy qadriyatlarimizning o‘zaro yaqin qardosh xalqlar sifatida shakllanganligi haqida.

Kalit so‘zlar: madaniy meros, urf- odat,